

УДК 373.2.011.3-051:572(045)

ОСОБИСТІСНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГА ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Шапаренко Х.А., к. пед. н., доцент,
декан факультету дошкільної та корекційної освіти
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

У статті проаналізовано основні етапи розвитку педагогічної антропології, виокремлено головні підходи до неї. Визначено поняття категорії «антропологічний підхід». Охарактеризовано антропологічний підхід як педагогічний принцип. Зроблено аналіз педагогічних ідей науковців, присвячених принципам, рівням та функціям антропологічного підходу в педагогічній науці і практиці освіти. Уточнено окремі положення стосовно самовдосконалення особистості на засадах антропологічного підходу.

Ключові слова: антропологічний підхід, педагогічна антропологія, самість людини, особистість, самоактуалізація, самореалізація, самовдосконалення, самовиховання, самоосвіта.

В статье проанализированы основные этапы развития педагогической антропологии, выделены главные подходы к ней. Определено понятие категории «антропологический подход». Охарактеризован антропологический подход как педагогический принцип. Сделан анализ педагогических идей научных работников, посвященных функциям антропологического подхода в педагогической науке и практике образования. Уточнены отдельные положения относительно самосовершенствования личности на принципах антропологического подхода.

Ключевые слова: антропологический подход, педагогическая антропология, самость, личность, самоактуализация, самореализация, самосовершенствование, самовоспитание, самообразование.

Shaparenko С.А. PRESCHOOL EDUCATION TEACHER'S PERSONAL SELF-IMPROVEMENT: THE ANTHROPOLOGICAL APPROACH

The basic stages of educational anthropology's development are analyzed in this article. The main approaches to teaching anthropology, namely independent integrative science that summarizes knowledge about man in the process of upbringing and education. The concept of «the anthropological approach» category is identified. The anthropological approach as a pedagogical principle is characterized. The analysis of scientists' pedagogical ideas dedicated to the functions of the anthropological approach in teaching science and practice of education is made, namely.

Key words: anthropological approach, pedagogical anthropology, instead of human being, personality, self-actualization, self-realization, self-improvement, self-education.

Постановка проблеми. Великі можливості у визначенні методологічних основ організації виховної роботи зі студентською молоддю відкриває звернення до ідей і принципів антропології як однієї з найважливіших галузей людинознавства.

У сучасних умовах системи освіти відбувається переміщення спрямованості педагогічного ідеалу від соціально орієнтованої (конструювання нової людини з параметрами, заданими конкретними інтересами суспільства) мети виховання й освіти до індивідуально орієнтованої (конструювання людини для самої людини і тільки опосередковано для суспільства), що висуває на перший план питання визнання самоцінності особистості, формування її самосвідомості, створення умов для її самовизначення і самореалізації. Антропологічний підхід дозволяє визначити стратегічну мету гуманістичного педагогічного процесу в сучасних умовах. Загальний механізм реалізації цього процесу і тип

взаємостосунків його учасників розкриває виховна парадигма самовдосконалення особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Своім виникненням педагогічна антропологія завдячує К. Ушинському, який наголосив, що педагогіка, маючи справу з реальною людиною, повинна ґрунтуватися на всебічному її пізнанні, що передбачає вивчення природи людини, можливостей реалізації її особистісних задатків, отримання антропологічних знань самою людиною, за допомогою яких вона буде рухатися до вершини [11]. Власне педагогічна антропологія ХХ ст. розвивається переважно в Німеччині, тому цінними для дослідження є розвідки таких науковців, як Г. Ноль, Г. Рот, Г. Депп-Форвальд, І. Дерблау, І. Блас, В. Лох, К. Динлт, Е. Фінк та ін. Серед співвітчизників основними ідеями про необхідність вивчення людини для її виховання керувалися науковці Д. Ельконін, В. Давидов, В. Сухомлинський.

У сучасних умовах вагомий внесок у розроблення фундаментальних принципів виховання людини, визначення антропологічної сутності вихованця, його мотивів і цінностей зробили Б. Бім-Бад, А. Валицька, А. Данилюк, М. Коджаспірова, В. Краєвський, І. Колеснікова, Б. Куліков, Л. Липська, Л. Лузіна, В. Максакова, А. Огурцов, В. Сластьонін, В. Шубинський та ін. Згідно з їх дослідженнями антропологічний підхід, як методологічний принцип, реалізується на філософському, загальногуманітарному й конкретно-науковому рівнях.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у проведенні аналізу особливостей особистісного самовдосконалення педагога дошкільної освіти за допомогою антропологічного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Антропологія (від грец. *anthropos* – людина і *logos* – вчення) – наука про людину. Звернення до людини як особливого роду суцього вперше здійснив Аристотель. А Протагор стверджував: «Людина є мірою усіх речей, які існують і не існують» [8, с. 12]. І. Кант також обґрунтував принцип, що людина є найголовнішим предметом науки, а остаточна мета науки – пізнання людини.

Метою антропологічного підходу є з'ясування природи самості людини, дитини, можливостей реалізації її в педагогічному процесі, а завданнями – виявлення умов, за яких відбувається узгодження мети освіти із природним розвитком людини, дитини [10, с. 60].

Як зазначає Л. Рибалко, суттєвою основою антропологічного підходу стала філософська концепція, яку вчені називають антропологізмом, або антропологічним принципом, і яка вбачає в понятті «людина» основну категорію та виходить із неї в поясненні природи, суспільства й мислення [8, с. 24], тобто це «особливий спосіб аналізу проблем людини з погляду діалектики її внутрішнього й зовнішнього світу в конкретному освітньому контексті» [2, с. 1].

Звернення до теоретичного усвідомлення проблем особистості у сучасному освітньому просторі визначило необхідність вивчення такої науки, як педагогічна антропологія, що розуміється як система педагогічних поглядів на природу людини [4, с. 27], інтегрованих знань про дитину як цілісну істоту, повноправного представника виду *Homo sapiens*, учасника виховного процесу [7, с. 16].

Предметом дослідження сучасної педагогічної антропології є з'ясування проблем дитини як суб'єкта дослідження і людини в будь-якому віці у процесі здобування освіти.

Педагогічна антропологія відкриває для педагогіки широкий інформаційний простір, центром якого є людина.

Для побудови концепції освіти, орієнтованої на людину, необхідно створити умови для розкриття цілісного образу особистості в потоці життєвих проявів і за його допомогою пояснення навколишньої дійсності та розуміння власної природи. Тому теорія базується на синтезі біологічного, психологічного, соціологічного, історичного та філософського факторів [3, с. 7].

Антропологічний підхід обстоює значення системи в організації виховання, оскільки декларує єдність і цілісність розумової, емоційної, вольової, моральної та фізичної сторін розвитку особистості. Антропологічна виховна система будується за умов: відкритої постановки гуманістичних цілей як моральних чеснот (людяності, довіри, подяки, терпимості); спеціальної уваги до духовного здоров'я дітей, виховання в них досвіду здорового способу життя й безпечної поведінки; постійної педагогічної діагностики вивчення насамперед природних здібностей, внутрішніх передумов для обдарувань дитини; організації виховного процесу з урахуванням специфіки провідних видів діяльності в конкретному віковому періоді, сенситивних передумов психічного розвитку; забезпечення самовизначення особистості кожного вихованця в діяльності (подолання труднощів, вияв ініціативи та відповідальності) [9, с. 31–32].

Це дозволяє гуманізувати й індивідуалізувати процес виховання та створити умови для самоактуалізації, самореалізації та подальшого самовдосконалення особистості.

Антропологічний підхід є педагогічним принципом, який має загальне значення. В. Андреев зазначає: «Антропологічний підхід у педагогіці – це такий філософсько-методологічний принцип, у відповідності з яким дослідження здійснюється з урахуванням досягнень комплексу наук про людину з метою отримання цілісного і системного знання про людину в умовах розвитку і саморозвитку освітньо-виховної системи» [1, с. 23].

У його структурі для більш глибокого теоретичного аналізу можна виокремити декілька рівнів:

– концептуально-теоретичний рівень. До нього відноситься усе, що стосується становлення і розвитку антропологічного підходу. Цей рівень знаходить відображення в історико-педагогічному і філософському знанні. В історії педагогіки антропологічний підхід базується на положенні про необхідність вивчення історико-педагогічних процесів з погляду проблеми людини як

предмета виховання, акцентування уваги на структурі особистості людини, її особливостей, стану внутрішнього світу. Філософський рівень методологічного знання містить ідеї, погляди філософів на проблему, яка будь-яким чином пов'язана з людиною;

– процесуально-діяльнісний рівень є певною «адаптацією» ідей і концепцій до практики освіти.

Спираючись на рівні антропологічного підходу, можна виокремити дві групи його принципів: методологічні і практичні.

До методологічних принципів на концептуальному рівні відносимо: принцип цілісності людини як єдності фізичного і психічного, тілесного і духовного, суспільного й індивідуального; гуманітарності – зверненість до людини, її здібностей та інтересів, до всебічного і гармонійного розвитку.

До практичних принципів на процесуально-діяльнісному рівні відносимо принципи: суб'єктності – активна самостійна дитина здатна до здійснення предметно-практичної діяльності, тобто людина – «суб'єкт діяльності»; діалогізму – суб'єкт-суб'єктний характер взаємостосунків педагога і вихованця, їх ціннісно-змістова рівність; природовідповідності – розуміння взаємозв'язку природних і соціокультурних процесів, урахування вікових, індивідуальних особливостей дітей, розвиток їх ініціативи і самостійності; культуровідповідності – дитина як людина культури, тобто культурне ядро змісту освіти повинне складатися з універсальних загальнолюдських, загальнонаціональних і регіональних цінностей.

Антропологічний підхід як принцип виконує такі функції:

– теоретико-методологічну, яка вимагає вивчення людини як цілісності з використанням відомостей різних наук про людину, її поведінку в різних життєвих ситуаціях;

– гуманістичну, яка пов'язана з розвитком особистості, реалізацією творчого потенціалу, турботливого ставлення до людини як найвищої цінності;

– інтегративну функцію у підготовці фахівця. Сама антропологія за своєю сутністю – інтегративно-комплексна наука, яка використовує відомості усіх наук про людину. Розвиток особистості фахівця повинен розглядатися з позиції її залучення до культурних і професійних цінностей на методологічному, теоретичному і практичному рівнях із використанням відомостей усіх наук про людину;

– ціннісно-орієнтовану, що пов'язано з орієнтацією педагогічного процесу на особистісні і професійні цінності, привчання студентів до субординації цінностей, вибо-

ру їх для задоволення пізнавальних та інших духовних потреб;

– діагностичну, яка включає визначення рівня підготовки студентів, креативних здібностей, орієнтації у соціокультурних, професійних та інших цінностях, які мають суспільне значення;

– розвивальну, пов'язану з постановкою перспективних цілей реалізації творчого потенціалу, удосконаленням професійної майстерності і підвищенням соціального статусу;

– рефлексивну, яка включає ретроспективний погляд на історію розвитку людини як особистості, пов'язаної із самовихованням, самоосвітою, самокеруванням, самооцінкою [6, с. 55].

Враховуючи те, що антропологічний підхід передбачає насамперед розвиток особистості, цінним для дослідження є виокремлення В. Максаковою поняття особистості: як учасника суспільного життя; учасника спільної і водночас диференційованої праці і носія системних стосунків; виразника й одночасно виконавця загальноприйнятих вимог і обмежень; носія значущих для особистості і для інших людей соціальних ролей і статусів; прихильника певного способу життя [7].

Тому необхідно говорити про онтогенетичний (індивідуальний) розвиток особистості професіонала.

Спираючись на антропологічний підхід, до основних напрямів розвитку особистості майбутнього педагога дошкільної освіти слід віднести:

– засвоєння досвіду моральних взаємостосунків, історично накопиченим суспільством;

– розвиток креативних здібностей, пов'язаних з орієнтацією фахівця на найвищі духовні, творчі цінності. Поміркованість і духовність створюють умови для розвитку творчих сил людини, що підвищує цінність діяльності фахівця;

– персоніфікація підготовки фахівця, виходячи з різнобічності і поліфункціональності особистості. Найголовніше – спірання у розвиткові на сутнісні сили людини, які проявляються у діяльності;

– орієнтація на соціокультурний розвиток фахівця, що пов'язана з розвитком соціокультурного простору, який включає в себе: спрямованість культурно-освітнього простору, його перетворювальний характер, кооперованість культурно-освітнього простору, його детермінованість, різнорівневий характер розвитку;

– орієнтація на загальнолюдські і професійні цінності. Цінності є індивідуальною особливістю цілеспрямованої особистості [6, с. 53].

Аналіз антропологічних ідей (А. Валицька, І. Колеснікова, Л. Рибалко В. Шубинський та ін.) дозволяє уточнити окремі положення стосовно самовдосконалення особистості:

– з антропологічного погляду близькою до вивчення питань самовдосконалення особистості є концепція людської індивідуальності як «сукупності рис, що визначають самотність людини, її відмінність від інших людей; своєрідність психіки та особливості індивіда, його неповторність [4, с. 144]». Індивідуальність як джерело творчої активності людини відповідає за механізми її самоактуалізації, самореалізації та самовдосконалення і проявляється у здатності до перетворення індивідуальних задатків в інші можливості, нові форми поведінки і нові особистісні якості;

– самовдосконалення особистості є усвідомленою діяльністю, оскільки характерною ознакою свідомості є те, що вона виявляється в різних актах діяльності людини: в увазі, спогадах, уяві, розумових процесах, самодіяльності. К. Ушинський відзначав, що «будучи самою свідомістю і знаючи про свідомість лише в самих собі, ми не можемо вийти із свідомості, щоб поглянути не неї як на об'єкт, точно так само, як око, що дивиться, не може бачити само себе інакше, як у дзеркалі чи в іншому предметі, який віддзеркалює» [7, с. 131];

– антропологічний метод самоспостереження є визначальним у процесі самопізнання й самореалізації особистості. Його специфіка полягає в тому, що, по-перше, його об'єктами є процеси самості, до яких приєднуються почуття і воля, по-друге, самоспостереження упереджує спостереження, по-третє, самоспостереження супроводжується рефлексією [10, с. 64];

– природні передумови виникнення процесу самовдосконалення особистості полягають у внутрішніх суб'єктивних психологічних умовах, в особливостях психофізіологічної організації людини, гнучкої системи її вищої нервової діяльності. При цьому йдеться про людину, що перебуває на етапі розвитку, коли вже засвоєна певна сукупність знань, дій, засобів пізнання людиною світу та самої себе. Моральна регуляція при цьому здійснюється на основі психологічного механізму регулятивної діяльності, причому особливу роль відіграє емоційно-вольова сфера як контролювальний, стримувальний та спрямовувальний механізм поведінки. Моральний мотив – специфічний внутрішній двигун моральної саморегуляції особистості [5, с. 52]. Внутрішнім, суб'єктивним, джерелом активності, що визначає самовихован-

ня та самовдосконалення, є потреба зроби́ти себе кращим, і саме вона врешті-решт детермінує процес саморозвитку особистості. Коли з такою потребою співпадає мета, тоді процес саморозвитку набуває цілеспрямованого характеру, а сама потреба існує як певний синтез. Потреба-мета перетворюється на стійкий усвідомлений інтерес, що стає спрямованим спонукальним мотивом діяльності, має емоційно-ціннісну визначеність і сприяє вибору засобів задоволення потреби та досягнення мети [5, с. 53].

З позиції професійної педагогіки особливостями особистісного самовдосконалення майбутнього педагога дошкільної освіти є спрямованість на засвоєння антропологічних знань про природу людини взагалі, вивчення суб'єктом самого себе, своїх здібностей, можливостей (самопізнання), свідомої зміни своїх особистісних і професійно значущих якостей (самовиховання), посилення стійкої мотивації особистісного розвитку, пізнавальної активності в опануванні професійної компетентності (самоосвіта) відповідно до вимог майбутньої професії і на основі особистої програми розвитку.

Антропологічний підхід висуває певні вимоги до особистісного самовдосконалення майбутнього педагога дошкільної освіти, серед яких однією із провідних є усвідомлення значущості реалізації антропологічного принципу в педагогічній діяльності, що розкриває й доповнює зміст фахової підготовки та стимулює до руху вперед.

Наступні антропологічні вимоги до особистісного самовдосконалення майбутнього педагога дошкільної освіти визначимо як духовно-моральний розвиток особистості; вдосконалення професійно значущих якостей, знань, умінь і навичок; розвиток загальної, правової і педагогічної культури, естетичних і фізичних якостей; розвиток навичок самостійної роботи над собою, здатності до постійного самовдосконалення, стійкої мотивації самоформування особистості; вироблення умінь управляти своєю поведінкою, потребами і почуттями, опанування методів і прийомів емоційно-вольової саморегуляції.

Основним змістом антрополого-орієнтованої моделі особистісного самовдосконалення та професійної підготовки майбутнього фахівця дошкільної освіти є специфічна діяльність щодо самоорганізації освітньо-розвивального простору, у якому особистість є суб'єктом свого професійного становлення.

Вихідною системою процесу особистісного самовдосконалення у процесі профе-

сійної підготовки в межах виховної роботи є внутрішні сили людини, її інтелектуальний і духовний потенціал, базові потреби, здатність і готовність вільно орієнтуватися у складних соціокультурних умовах, проявляти творчість у процесі самореалізації і самовдосконалення.

Висновки із проведеного дослідження. Таким чином, антропоцентрована модель розвитку особистості майбутнього педагога дошкільної освіти передбачає створення умов для формування людини культурної, вільної, гуманної, духовної, моральної – такої, яка володіє сучасними психолого-педагогічними знаннями, володіє новим педагогічним мисленням і новітніми технологіями самоосвіти, саморозвитку і самовдосконалення. Результатом такої підготовки має бути формування професійної культури як системи загальнолюдських ідей, професійно-ціннісних орієнтацій і особистісних якостей, універсальних способів самопізнання і гуманістичних технологій педагогічної діяльності. Наявність такої культури дозволить педагогові дошкільної освіти занурюватись у внутрішній світ дитини і надавати допомогу у життєвому самовизначенні.

Отже, антропологічний підхід до розвитку особистості майбутнього педагога дошкільної освіти дозволяє зацентрувати увагу на особистісній та професійній індивідуальності кожного студента, забезпечуючи відкритість, варіативність, динамічність у змісті, формах і методах підготовки, полісуб'єктність педагогічного процесу, його діалогізацію і гуманізацію для прискорення розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреев В. Педагогика творческого саморазвития / В. Андреев. – Казань : КГУ, 1996. – 567 с.
2. Аносов І. Антропологізм як чинник гуманізації освіти (теоретико-концептуальні основи) : автореф. дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / І. Аносов. – К., 2004. – 46 с.
3. Бажанов К. Традиції та інновації в навчанні історії у школі : дидактичний словник-довідник / К. Бажанов. – Запоріжжя : Просвіта, 2003. – 107 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. – 373 с.
5. Єрахторіна О. Самовдосконалення особистості у науковій рефлексії і реалізації біографічних проєктів : [монографія] / О. Єрахторіна. – Х. : Видавництво Іванченка І.С., 2013. – 215 с.
6. Ломакина И. Антропологический подход и профессиональная подготовка студентов / И. Ломакина, М. Дуранов // Вестник ЮурГУ. – 2005. – № 4. – С. 52–55.
7. Максакова В. Педагогическая антропология : [учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В. Максакова. – 2-е изд. стереотип. – М. : Академия, 2004. – 208 с.
8. Педагогика: большая современная энциклопедия / сост. Е. Рапацевич. – Минск : Современное слово, 2005. – 720 с.
9. Пономарьова Г. Виховання майбутнього педагога: теорія і практика : [монографія] / Г. Пономарьова. – Х. : Вид-во «Ранок», 2014. – 405 с.
10. Рибалко Л. Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя : дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. Рибалко. – Х., 2008. – 634 с.
11. Ушинский / сост. и авт. предисл. П. Лебедев. — М. : ИД Шалвы Амонашвили, 2002. – 224 с.